

В. В. Гоцуляк

СУЧАСНИЙ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ВЕЛИКУ РЕФОРМУ 1861 р.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Відповідно до традиційної парадигми, історія явищ, які по-різному вплинули на хід історичного процесу, завжди притягувала увагу дослідників. Не минула й такої участі реформа 1861 р. Про це свідчать щойно видані наукові студії відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії НАН України (Вип. XVIII) [1]. Не вдаючись в аналіз всієї проблематики видання, хочеться звернути увагу на окремі теоретико-методологічні напрацювання сучасних науковців. Цілком природно, що існує певна кількість людей, які відразу, окресливши свої уподобання, письмово висловилися у вищезазначеному виданні у рубриці “Історіографія “селянського питання XIX – початку XX ст. та методологія історико-аграрних досліджень”. Щодо останньої частини, то, на нашу думку, доцільніше було б методологічний аспект висунути на перший план. Одночасно історіографічна рефлексія, не відбиваючи історичну реальність безпосередньо, сприймає історичний світ крізь мереживо напрацьованого досвіду, звичаїв історіопису, усталених його схем та стереотипів. У той же час розвиток теоретичних напрацювань є одним із засобів наближення до загальних істин або навіть живе знання про Велику реформу 1861 р.

З приємністю відзначимо, що з методологічного стрижня складається вступна стаття академіка В. Смолія “Велика реформа 1861 р.: сучасне бачення” [2]. Вчений відразу акцентує увагу на ювілейній даті – 150-річчя проведення селянської реформи 1861 р. Він вбачає в ній більше – можливість переосмислити ряд актуальних та дискусійних питань [2, 4]. Заради кращого розуміння минулого вчений, керуючись методологічними настановами, прагне надихнути науковців пращовати активніше з одночасним залученням існуючих доробків вітчизняних і зарубіжних дослідників, уводити до наукового обігу нові джерела, активно застосовувати сучасні підходи до їх аналізу.

Таким чином, нова парадигма історіописання теж має справу з проблемами дефініцій, джерел, методу пояснення та ін. і повинна концептуалізуватися. Увага має бути прикута до взаємодії між головними подіями і процесами, їх впливом на повсякденне життя різних суспільних верст, груп, насамперед, селянства. В. Смолій широко осягає цю проблему і закликає вважати її не стільки селянською, скільки загальнонаціональною, системою за структурою і задумом реформи країни. Сама ж реформа 1861 р. започаткувала широкомасштабні перетворення, епоху Великих реформ 1860 – 70-х рр., котрі кардинально змінили найрізноманітніші сфери економічного та суспільно-політичного життя Російської імперії загалом й українських земель зокрема. Головною ознакою методологічної рефлексії В. Смолія є акцентування уваги на невирішених в науці питаннях. Серед них є відсутність єдиної думки про об’єктивні соціально-економічні передумови скасування кріпосного права, особливо в сенсі використання даних, котрі б стосувалися макро- та мікрорівнів соціально-економічного розвитку передреформених десятиліть; доцільність подальшого вивчення регіональних особливостей реалізації реформи на українських землях, її вплив на еволюцію міжстанових відносин; вплив скасування кріпосного права на зміни у менталітеті селян і поміщиків, змушених кардинально змінювати методи господарювання й пристосовуватися до нових умов функціонування їх

господарств; модернізації аграрної сфери: впровадження сільськогосподарської техніки, визначення шляхів, котрі проходила від виробників до безпосередніх споживачів та ін. [2, 4–5].

Вчений також вважає, що значно більше уваги потрібно приділити проблемі виділення об’єктивних параметрів визначення заможності селянських господарств, впливу релігійного фактору на тип і заможність того чи іншого аграрного господарства, функціонування аграрної сфери у перехідну епоху, котра наступила після втілення у життя масштабних перетворень; диференційованих підходів до різноманітних етапів і рівнів реформаційних процесів, – ідеології, що лежала в основі намічених перетворень, проектів законів, ухвалених законодавчих актів та, нарешті, характеру їх реалізації під час втілення селянської реформи у життя [2, 5].

На переконання В. Смолія, існує нагальна потреба вивчення досвіду Великої реформи а, головне, неупередженої її оцінки. Значно актуалізується питання глибокого переосмислення цієї події з сучасних позицій і вже наявних напрацювань. Загалом для істориків існує потреба подальшого вивчення проблем, пов’язаних із здійсненням реформи та її досвідом, і підготовки ґрунтовних публікацій.

Варто наголосити на тому, що своєрідним продовженням попередніх думок В. Смолія є змістовна публікація члена-кореспондента НАН України О. Реєнта “Велика реформа 1861 р.: погляд зі XXI століття” [3, 7–24]. Вона є продовженням низки змістовних напрацювань вченого [4]. В ній також містяться важливі положення, які мають привернути увагу допитливих науковців. Тим більше, що вчений є автором трьох з п’яти параграфів 8-го розділу узагальнюючих нарисів першого тому “Історії українського селянства” [4]. До того ж, О. Реєнт систематично виступає з публікаціями, які мають чітку теоретично-методологічну спрямованість. Автор статті спонукає науковців до розширення “галактики” історії вивчення скасування кріпосного права, у тому числі і на землях України. Цього вимагають зміни, які відбулися на пострадянському просторі за останні 20 років, зміни сучасних методологічних акцентів при вивченні історичного минулого та оприлюднення нових фактів і документів, які з тих чи інших причин замовчувалися в минулому [3, 7].

На думку вченого, вимагають якщо не заперечення, то, принаймні, уточнення ряд “ленінських положень, які, як конгломерат думок і оцінок увійшли в аннали радянської історіографії під назвою “ленінської концепції реформи 1861 р.” [3, 8–9]. Серед них потребують уточнення сам процес визрівання об’єктивних умов для скасування кріпосного права у межах Російської імперії, який затягнувся більше, ніж на століття; наявність революційної ситуації у 1859 – 1861 рр. Варто знайти відповідь на питання: у чий інтересах скасовувалось кріпосне право в 1861 р. та інші.

Професійальною ознакою публікації є те, що її автор сам дає ґрунтовні відповіді, які одночасно є серйозним методологічним орієнтиром для подальшого опрацювання вказаних і ще не розв’язаних питань. За переконанням О. Реєнта, і це доведено аналізом марксистсько-ленінської теорії про реформу 1861 р., вона потребує суттєвого корегування [3, 22]. Вчений також зазначає, що дуже схожі проблеми, які вирішував російський уряд 60 – 90-х р. XIX ст., виникли перед радянським керівництвом у період перебудови. Проте попередній досвід враховано не було, що зрештою і стало основною причиною припинення існування колись могутнього Радянського Союзу [3, 23].

Особливою прикметою проаналізованих вище двох публікацій є їхня методологічна та історіографічна

спрямованість, яка постійно перебуває у центрі уваги вчених України, котрі творчо використовують надбання своїх попередників І. Ковальченко, В. Дьякова, М. Барга, Є. Жукова, А. Зевелева, Б. Могильницького, А. Сахарова, А. Санцевича та ін. Вони також з все більшою зацікавленістю вивчають праці західноєвропейських вчених, присвячених методології історичного дослідження. Українські вчені звертають увагу на існуючі соціологічні та політологічні схеми, послуговуються методами соціальної історії, формаційним і цивілізаційним підходами та теоріями. Саме наукова історіографічна теорія й її застосування сприяє активізації історичних досліджень, формує нові історичні підходи, погляди та оцінки і послуговує доказовою базою “нових теоретичних побудов в історіографічному пізнанні” [5].

Щодо перспектив подальшого вивчення зазначеної проблематики, то вони також чітко визначені В. Смолієм та О. Реєнтом. У цілому дослідження проблем Великої реформи 1861 р. перебуває на підйомі, який доцільно закріпити у вигляді виходу колективної праці, присвяченої реформі й її наслідкам для України, індивідуальних монографій, побудованих на методологічних здобутках світової історичної науки. Саме в них має постати нова концепція історії реформи 1861 р. в Україні.

Нарешті історики завжди повинні мати на увазі, що Велика реформа 1861 р. була темою політичного замовлення. Також наголосимо, що наше розуміння її лише поліпшиться від можливих найрізноманітніших поглядів на неї, плюралізму її інтерпретацій, подання протилежних точок зору, а не від спроб одразу творити історіографічний консенсус. У фокусі дослідження має бути все: від широкої панорами всієї проблематики Великої реформи до її локальних пластів та виявів.

Завдання істориків – показати, яким чином множинна її проблематики насправді є частиною історії, зіставити Велику реформу 1861 р. з такими ж відповідниками акцій у минулої і сучасній європейській і світовій історії. Увагу істориків, наприклад, має привернути взаємодія між головними подіями і процесами, з одного боку, і структурами повсякденності – з іншого. До якої міри, яким чином і в якому часі Велика реформа 1861 р. і її наслідки вплинули на щоденне життя насамперед селянства і різних соціальних груп, яким чином можна змалювати суспільних “невидимок”.

Зрештою, не бачу переконливої причини, щоб не продовжити вивчення тези про зростання індивідуалізму і приватності. Потрібно також атакувати новітні технології, за допомогою комп'ютера увійти до цитаделі традиційної історії – архівів та їх “банків даних” для вивчення довготривалості чи швидкоплинності змін, які потягла за собою Велика реформа 1861 р. та причин її невдалої реалізації. Однак вона не було холостим пострілом царської гартами. Історики мають потурбуватися і, виходячи з професійних стандартів, запровадити більш осібно, власну думку з цього приводу.

Досліджуючи проблеми Великої реформи 1861 р. все більшу увагу доцільно звернути на соціальну історію з одночасним дослідженням історії повсякденності. В історії підготовки і проведення реформи варто бачити соціальний елемент в політиці й політичний елемент в суспільстві, характеристики в динаміці і розвитку їх станів, реалізації реформи у різні хронологічні проміжки і у різних регіонах України.

Інтерес сучасних істориків має бути поширений й на “децентралізовану” історію, мікроісторію, “історію знизу”, гендерну історію, соціальні меншини і маргінальні групи, на життя людей пригноблених, підпорядкованих груп й їхніх поглядів, а саме: селянина, мірошника, орендара, людські прояви (народження, дитинство, старість, смерть тощо).

В цілому ж у пропонованому збірнику відображено прагнення серйозніше трактувати історію впровадження реформи 1861 в Україні. Більшість істориків погодяться з тим, що нам слід спробувати зробити ще більше, ніж це зробили наші попередники, особливо у другій половині XIX – XX ст., висвітлюючи Велику реформу 1861 р.

На жаль, потрібно констатувати факт відсутності напрацьовань, хоча б таких, які мали з цієї проблематики І. Гуржій – найбільший дослідник аграрної проблематики дореформеного періоду, М. Лещенко – пореформеного часу. На це звертає увагу В. Смолій. І все ж потрібні амбітні історики, які б зробили справжній сучасний виклик вивченню комплексу питань історії цієї реформи та її впровадженню в Україні.

Отже, вчені, які вивчають Велику реформу 1861 р., публікаціями у ювілейному виданні не повинні припинити свої дослідження, а навпаки бажано їх посилити, ефективно використовуючи доробок дореволюційних істориків, етнографів, правників, економістів, різних історичних товариств.

1. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* – К., 2011. – Вип. XVIII.
2. *Смолій В.А. Велика реформа 1861 р.: сучасне бачення // Проблеми історії... – Вип. XVIII.*
3. *Реєнт О.П. Велика реформа 1861 р.: погляд із XXI століття // Проблеми історії... – Вип. XVIII.*
4. *Реєнт О.П. Підготовка і здійснення селянської реформи 1861 р. // Історія українського селянства: Нариси в 2 т. – К., 1996. – Т. 1; Реєнт О.П. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2000. – Вип. 1; Реєнт О.П. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // Укр. істор. журн. (Далі – УІЖ). – 2000. – № 2; Реєнт О.П. Історія України XIX – початку XX ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку // УДК. – 2007. – № 6; та ін.*
5. *Зевелев А.И. Историографические исследования: методологический аспект.* – М., 1987.

О. В. Сараєва

ІСТОРИОГРАФІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗЕМСЬКИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

Земські органи самоврядування мали значний вплив на розвиток продуктивних сил, господарства і культури України. Дослідження історії та історіографії їх діяльності являється однією з актуальних проблем історичної науки. Існує багато документальної, наукової, публіцистичної та іншої літератури, яка висвітлює діяльність українських земств від моменту їх запровадження до згорання їх діяльності у 1920 р. Наявність великої кількості історичних досліджень вимагає комплексного історіографічного аналізу і об'єктивної оцінки реального стану розроблення проблеми.

Метою статті є історіографічний аналіз праць, присвячених діяльності земських установ України, визначення стану і повноти дослідження проблеми, виявлення недостатньо вивчених питань і окреслення тенденцій подальшого опрацювання теми.

У другій половині XIX ст. питанню освіти та сприяння земських установ її організації приділяв увагу М. Корф. Поряд з ним, питання земської освіти висвітлювали С. Миропольський, В. Муринов, В. Хижняков та В. Іванович [1]. Іншою важливою галуззю, в якій земцям України вдалось добитись суттєвих результатів, була організація охорони здоров'я. Саме цій тематиці присвятили свої праці І. Молесон, М. Капустін, Г. Френкель та ін.